

ЭКОНОМИКА ИЛИМДЕРИ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ
ECONOMIC SCIENCES

Рыскулбеков И.А., Тургунбаева З.Б.

**ТАЛАС ОБЛУСУНУН АЙЫЛДЫК
АЙМАКТАРЫНДАГЫ ЧАКАН ЖАНА ОРТО ИШКЕРЛИКТИ
ӨНҮКТҮРҮҮ КӨЙГӨЙЛӨРҮ**

Рыскулбеков И.А., Тургунбаева З.Б.

**ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО
И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В СЕЛЬСКИХ РЕГИОНАХ
ТАЛАССКОЙ ОБЛАСТИ**

I.A. Ryskulbekov, Z.B. Turgunbaeva

**PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF SMALL
AND MEDIUM BUSINESS IN RURAL REGIONS
IN THE TALAS REGION**

УДК: 33.331

Кыргыз Республикасынын Талас облусунун чакан жана орто ишканаларынын айылдык аймактарындагы өнүгүшү жана алардын облустун экономикасынын туруктуу өнүгүүсүнө тийгизген таасирлери жана орду изилденет. Облустун аймагындагы чакан жана орто ишкерлик менен алектенген ишканалардын ишмердүүлүгүнүн негизги көрсөткүчтөрү, аларда иштеген адамдардын эмгек акысы жана эмгек өндүрүмдүүлүгү, өндүрүлгөн продукциялардын көлөмдөрү өлкөбүздүн башка аймактары менен салыштырылып талданат. Облустун өнөр жайындагы жана айыл чарбасындагы чакан жана орто ишкерликти өнүктүрүү көйгөйлөрү өзгөчө изилденет. Облустун экономикасына чет элдик инвестицияларды тартуу жана ошонун негизинде чакан жана орто ишканалардын өндүрүшүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу жолдору жана багыттары талданат. Келечекте Талас облусундагы чакан жана орто ишкерликти мындан ары өнүктүрүү жана аймактын экономикасын туруктуу өнүктүрүүнүн багыттары изилденет.

***Негизги сөздөр:** аймактардын экономикасы, чакан жана орто ишканалар, ички дүң продукция, эмгек акы, эмгек өндүрүмдүүлүгү, ишмердүүлүк, чет элдик инвестициялар, айылдык аймактардын экономикасы.*

Исследуются проблемы развития малого среднего бизнеса в сельских регионах Таласской области Кыргызской Республики, его влияние и роль на устойчивое развитие экономики области. Рассматриваются основные показатели, характеризующие деятельность малого и среднего бизнеса, заработная плата и производительность труда работников, объемы производства продукции в динамике за ряд лет в сравнении с другими регионами республики. Исследуются проблемы развития малого и среднего бизнеса в промышленности и в сельском хозяйстве области. Анализируются проблемы привлечения иностранных инвестиций в экономику области. Рассматриваются основные пути и направления повышения эффективности производства малого и среднего бизнеса в области. Исследуются перспективы развития малого и среднего бизнеса

в Таласской области и основные направления устойчивого развития экономики региона.

***Ключевые слова:** экономика региона, малый и средний бизнес, внутренняя валовая продукция, заработная плата, производительность труда, предпринимательство, иностранные инвестиции, экономика сельских территорий.*

Problems of development of small medium business in rural regions of the Talas region of the Kyrgyz Republic, its influence and a role on sustainable development of economy of area are investigated. The key indicators characterizing activity of small and medium business, the salary and labor productivity of workers, volumes of production in dynamics for a row of years in comparison with other regions of the republic are considered. Problems of development of small and sredy business in the industry and in agricultural industry of area are investigated. Problems of attraction foreign investments into area economy are analyzed. The main ways and the directions of increase in production efficiency of small and medium business to areas are considered. The prospects of development of small and medium business in the Talas region and the main directions of sustainable development of economy of the region are investigated.

***Key words:** region economy, small and medium business, internal gross output, salary, labor productivity, businesses, foreign investments, economy rural territories.*

Кыргыз Республикасынын экономикасынын жакынкы келечектеги туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуудагы негизги багыттарынын бири болуп айылдык аймактардын экономикалык жана социалдык өнүгүүсүнүн темптерин турукташтыруу жана ал жердеги көйгөлөрдү чечүү болуп саналат. Мунун себеби, рынок экономикасынын шарттарында өнөр жай өндүрүшүнүн борбордоштурулушу, эмгек миграциясынын шаар жерлерине карата агымынын өрчүшү жана шаар калкынын көбөйүүсү, эл аралык соода тармагындагы карым карым катнашынын шаар жерлеринде болуп көрбөгөндөй өрчүшү айылдык аймактардын экономикалык жактан артта калуусуна жана анын со-

циалдык чөйрөлөрүндө көптөгөн көйгөйлөрдү жаратууда. Азыркы учурда эмгек миграциясынын шаар жерине карата агымынын жогорулашы айылдык аймактардагы жашаган эмгекке жарамдуу калктын, өзгөчө жаштардын азаюусуна алып келсе, ал эми биздин өлкөбүзгө түшкөн чет элдик инвестициялардын көп бөлүгүнүн шаар жерлериндеги өнөр жай жана курулуш тармагына багытталгандыгына байланыштуу айылдык аймактардын экономикалык жана социалдык өнүгүүсү шаар жерлерине караганда бир топ эле артта калууда. Айылдык аймактардагы экономиканын структурасы көбүнчө бир жактуу болуп, башкача айтканда, айыл чарба өндүрүшүнө жана айыл чарбасын тейлеген тармактар менен байланыштуу болгондугуна байланыштуу айылдык аймактардын өнүгүү темптери жетишерлик деңгээлде болбой жаткандыгын белгилей кетсек болот. Биз талдап жаткан Талас облусунун экономикасына жогорудагы айтылгандар мүнөздүү жана ушуга байланыштуу облустун экономикасын өнүктүрүүдө чакан жана орто бизнестин маанисин жана алардын азыркы учурдагы өнүгүү деңгээлин талдоону максат кылып алдык. Талас облусунун экономикасынын өнүгүү багыты агрардык болгондугуна байланыштуу, 2016-жылдагы статистикалык маалыматтарга ылайык, облуста жашаган бардык калктын дээрлик 85,6 пайызы айылдык аймактарда жашайт [1]. Ал эми облустун тармактык структурасында айыл чарбасынын үлүшү азыркы күндө ички аймактык продуктунун 41,0 пайызын [2], ал эми айыл чарбасында иштеген адамдардын саны облустун экономикасынын бардык тармактарында иштеген адамдардын 62,1 пайызына түзүүдө [3]. Өлкөбүздүн 2018-2022-жылдардагы өнүгүү стратегиясынын багыттарында, азыркы күндө айылдык аймактардын экономикасынын туруктуу өнүгүүсүндөгү маанилүү факторлордон болгон чакан жана орто ишкерликти өнүктүрүүгө өзгөчө зор маани берилүүдө. Статистикалык маалыматтар көрсөткөндөй, 2016-жылы биздин өлкөбүздө ишкерлик менен алектенген чакан ишканалардын саны 13592, орто ишканалар 776, жеке ишкерлер 379150 жана дыйкан (фермерлер) чарбалар 414919 га барабар болду жана ал чарбаларда иштегендин жалпы саны 466,6 миң адамды түздү. Чакан жана орто ишкерлик менен иштеген чарбалардын ички дүң продукттыга (ИДП) кошумча дүң нарктын көлөмүнүн салымы 40,8 пайызды түздү [4]. Ал эми 2016-жылы Талас облусу боюнча чакан жана орто ишкерлик менен алектенген 253 чарба жүргүзүүчү субъект болсо, анын ичинен 237си чакан ишкерлик менен иштеген чарбаларды, 16 сы орто бизнес менен иштеген чарбаларды түздү. 2016-жылы алардын жалпы Талас облусу боюнча өндүрүлгөн продуктунун көлөмү 819,4 млн. сомду түзсө, анын 64,1 пайызы чакан ишкерликте иштеген чарбаларга жана 35,9 пайызы орто ишкерликте иштеген чарбаларга тиешелүү болду [5]. Эгерде, 2016-жылы облус боюнча чакан жана орто ишкерликте иштеген чарбалардын өндүргөн продукциянынын көлөмүн жалпы республикабыздын көрсөткүчүнө салыштырсак, анын үлүшү жалпы республикабыздагы чакан жана

орто ишкерликте иштеген чарбалар өндүргөн жалпы дүң продукциянын 0,8 пайызына гана түзгөн [6]. Маалыматтар көрсөткөндөй, облустагы чакан жана орто ишкерликте иштеген чарбалардын өнүгүү деңгээли өлкөбүздөгү чакан жана орто ишкерликте иштеген чарбалардан бир топ эле төмөн экендигин көрсөтүп олтурат. Ушуга байланыштуу, облустагы чакан жана орто ишкерликте иштеген чарбаларды өнүктүрүү азыркы мезгилдин өтө актуалдуу маселелеринен болуп жаткандыгын белгилөө менен бул маселени чечүү аркылуу облустун экономикасын жогорулатуу үчүн өтө зор мааниге ээ болорун айтууга болот. Облустагы чакан жана орто ишкерликти изилдөөдө, анын тармактар боюнча жайгаштырылышы боюнча маалыматтарды талдоо бир топ мааниге ээ болот. Талдоонун жыйынтыгы көрсөткөндөй, 2016-жылы Талас облусунда чакан жана орто ишкерлик менен алектенген 253 чарба жүргүзүүчү субъект болсо, анын ичинен 33,6 пайызы айыл чарба тармагында, 7,5 пайызы өнөр жай тармагында, 5,9 пайызы курулуш, 18,2 пайызы дүң соода жан автомашина оңдоо, 4,7 пайызы транспорт жана жүк сактоо тармактарында иш жүргүзүшкөн [7]. Ушуга байланыштуу биз Талас облусундагы чакан жана орто ишканалардын 2012-2016-жылдардагы негизги көрсөткүчтөрүнүн өнүгүү динамикасына талдоо жүргүздүк (таблица 1). Төмөндөгү таблицанын маалыматтары көрсөтүп тургандай, 2016-жылы 2012-жылга салыштырганда Талас облусундагы чакан жана орто ишканалардын саны 10 ишканага кыскарып, 253 ишкананын түзгөн. 2016 ал ишканаларда 1756 адам эмгектенсе, алардын 1251 адамы чакан ишканаларда, 464 адам орто ишканаларда эмгектенген. Талдоолор көрсөткөндөй, 2016-жылы чакан жана орто ишканаларда иштеген жумушчулардын орточо бир айлык эмгек акысы 10135 сомго барабар болуп, 2012-жылга салыштырмалуу 53,4 пайызга жогорулаган. Ал эми чакан ишканаларда иштешкен жумушчулардын эмгек акысы 2,5 есеге өскөн. Бул албетте жакшы көрсөткүч, себеби облусубузда иштеген жумушчулардын кызмат акысы өлкөбүз боюнча орточо эмгек акынын эле деңгээлинде болуп жатат. Эмгек акынын жогорку деңгээлде болуп жатышы алар өндүргөн продукциялардын облус ичинде да, облустан тышкары да жакшы баада сатылып жаткандыгында. Жогорудагы ишканалардын 2016-жылдагы өндүргөн продукцияларын (көрсөткөн кызматтарын) сатып өткөрүүдөн түшкөн каражаттардын (дүң кирешенин) жалпы суммасы 819,4 млн. сомго барабар болду жана бул сумма өлкөбүздүн жалпы көрсөткүчүнүн 1,8 пайызын түздү. Ал эми өндүрүлгөн продукциялардын көлөмүн тармактар боюнча талдай турган болсок, кийинки учурда чакан жана орто ишканалар өндүргөн өнөр жай продукцияларынын жана айыл чарба продукцияларынын көлөмдөрүнүн өсүшү менен, кийинки 5 жылда анын өсүш темптери жайлап жатканын байкоого болот. Таблицада көрүнгөндөй, 2016-жылы 2012-жылга салыштырмалуу аталган тармактардагы өндүрүлгөн продукциялардын көлөмү өнөр жайда 25,5 пайызга, ал эми айыл чарбасында 26,4 пайызга жогорулаган.

2012-2016-жылдардагы Талас облусундагы чакан жана орто ишкердик менен иштеген ишканалардын негизги көрсөткүчтөрү (1)

№	Көрсөткүчтөрү	Жылдар					2016-ж. 2011-жылга, пайыз менен
		2012	2013	2014	2015	2016	
1.	Чакан жана орто ишканалардын саны	263	255	254	255	253	96,2
	анын ичинен:						
	1.2. Чакан ишканалар	250	242	240	240	237	94,8
	1.2. Орто ишканалар	13	13	14	15	16	123,1
2.	Чакан жана орто ишканаларда иштеген адамдардын саны	1915	1756	1826	1762	1716	89,6
	Анын ичинен:						
	2.1. Чакан ишканалар	1474	1312	1354	1320	1251	84,9
	2.2. Орто ишканалар	441	444	472	442	464	105,2
3.	Чакан жана орто ишканаларда иштеген адамдардын бир айлык эмгек акысы, сом	6607	7592	9456	6812	10135	153,4
	Анын ичинен:						
	3.1. Чакан ишканалар	3211	5288	5090	5978	8056	250,9
	3.2. Орто ишканалар	13558	11752	19767	18379	13732	101,3
4.	Чакан жана орто ишканалардын жалпы өнөр жай продукциясынын көлөмү, млн. сом	420,4	491,9	587,7	451,8	527,8	125,5
	Анын ичинен:						
	4.1. Чакан ишканалар	43,1	63,0	141,9	80,7	87,3	202,6
	4.2. Орто ишканалар	236,9	261,0	289,9	213,8	242,6	102,4
5.	Чакан жана орто ишканалардын жалпы айыл чарба продукциясынын көлөмү, млн. сом	9941,9	13598,5	14846,1	11774,8	12564,4	126,4
	Анын ичинен:						
	5.1. Чакан ишканалар	133,6	170,9	234,3	83,0	82,4	61,7
	5.2. Орто ишканалар				62,7	73,0	0,0
6.	Чакан жана орто ишканаларга тике чет элдик инвестициялардын жалпы суммасы (кетүү агымын эсептебегенде, млн АКШ доллары менен)	10,2	2,2	34,4	0,9	12,7	124,5
	Анын ичинен:						
	6.1. Чакан ишканалар	1,6	2,2	34,4	0,9	12,7	7,9эсеге
	6.2. Орто ишканалар	8,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
7.	Чакан жана орто ишканалар менен негизги капиталга инвестицияларды пайдалануу, млн. сом	62,3	110,8	53,5	272,6	516,5	
	Анын ичинен:						
	7.1. Чакан ишканалар	49,2	103,8	15,2	226,2	511,8	8,3эсеге
	7.2. Орто ишканалар	13,1	7,0	38,3	47,4	4,7	35,9
8.	Чакан жана орто ишканалардын экспорттук операцияларынын көлөмү, (АКШнын миң доллар)	27942,3	53902,5	44644,0	34047,5	48307,3	172,9
	Анын ичинен:						
	8.1. Чакан ишканалар	20152,7	44894,5	25785,6	17459,1	26015,6	129,1
	8.2. Орто ишканалар	621,5	2019,1	4637,5	5299,4	18128,9	29эсеге
	8.3. Жеке ишкерлер	7083,9	6987,0	12268,6	11288,5	4144,7	58,5
	8.4. Дыйкан (фермер) чарбалары	84,2	2,0	1952,3	0,5	18,1	21,5

(1) Булагы: Статистикалык жыйнак: Кыргыз Республикасындагы чакан жана орто ишкерлик. - Бишкек, 2012-2016-жж., Басылмалар, 2017, 29, 53, 88, 93, 99, 128, 124, 133, 137, 159-беттер.

Бирок, айыл чарба продукцияларынын көлөмү 2016-жылы 2012-жана 2014-жылдарга салыштырмалуу бир топ эле төмөн болгондугун көрүүгө болот. Ал эми облустагы чакан жана орто ишканалардын өлкөбүздөгү ишканалар менен алардын бир ишканага туура келүүчү өндүрүштүн көлөмдөрү менен салыштыра турган болсок, облустун ишканалары көлөмдөрү жагынан өлкөбүзгө караганда бир топ эле

төмөн экендигин белгилөөгө тийишпиз. Албетте, мындай көрүнүштүн объективдүү себептерге да байланыштуу. Себеби, облусубуздагы өндүрүштүн көлөмдөрүн, өнөр жайы өнүккөн Бишкек шаары жана Чүй облустары менен салыштырууга болбойт. Бирок, облусубуздун орто ишканалары өнүгүү деңгээли боюнча өлкөбүздүн башка аймактары менен салыштырганда бир топ эле ийгиликтерге жетип жатат деп

айтууга болот. Буга күбө болгон, азыркы учурда облусубузда жайгашкан сүт жана быштак чыгаруучу заводдорду мисал кылууга болот. Азыркы учурда, аталган ишканалардын продукциялары өлкөбүздө эле эмес, коңшулаш Казакстандын аймактарында жакшы баада сатылып жаткандыгын айтууга болот. Ушуга байланыштуу, бүгүнкү күндө облусубуздагы чакан жана орто ишканаларды өнүктүрүү боюнча атайын долбоорлорду иштеп чыгуу керек жана ушул максаттарга чет элдик инвестицияларды тартуу боюнча иш жүргүзүү керек. Бүгүнкү күндө Талас облусуна чет элдик инвестицияларды тартуу боюнча жетишерлик иш жүргүзүлбөй жаткандыгын белгилеп кетүүгө болот. Таблицанын маалыматтары көрсөтүп тургандай, 2016-жылы облусубуздун чакан жана орто ишканалары үчүн 12,7 млн. АКШ долларындагы чет элдик инвестиция тартылган жана 2012-жылга салыштырганда анын жалпы суммасы 24,5 пайызга көбөйгөн. Бирок, аталган инвестициянын багыты жалаң эле чакан ишканаларды өнүктүрүүгө жумшалгандыгын көрүүгө болот. Эгерде облусубузда жумшалган чет элдик инвестициянын көлөмүн жалпы өлкөбүз боюнча жумшалган чет элдик инвестициянын көлөмдөрү менен салыштыра турган болсок, облусубуздун үлүшү 4,0 пайыздан ашпайт экен. Бул сумма албетте өтө эле аздык кылат. Азыркы учурда, биздин өлкөбүздө кийинки эки жылдан тартып иштей баштаган Кыргыз-Орусиялык инвестициялык фонду өлкөбүздүн экономикасын өнүктүрүүгө багытталган төлөм пайызы 10 пайыздан ашпаган насыяларды берүүдө. Ушуга байланыштуу, облусубуздагы чакан жана орто ишканаларды өнүктүрүүнүн жакшы багыттарынын бири болуп облусубуздун экономикасын, өзгөчө айыл чарба продуктуларын кайра иштетүү тармагын өнүктүрүүгө багытталган бизнес долбоорлорду иштеп чыгуу аркылуу Кыргыз-Орусиялык инвестициялык фондунан пайызы төмөн насыяларды алуу үчүн тиешелүү иштерди жүргүзүү керек. Бул багытта облустук деңгээлде атайын бизнес долбоорлордун конкурстарын уюштуруу максатка ылайыктуу болот. Азыркы күндө биздин облусубуздагы көйгөлөрдүн бири болуп төө буурчакты кайра иштетүүчү ишканаларды куруу үчүн инвестицияларды тартуу чоң мааниге ээ болорун белгилеп кетүүгө тийишпиз. Себеби, азыркы күндө облусубузда өндүрүлгөн төө буурчактын жалпы көлөмү иштетилбеген түрдө эле чет өлкөлөргө сатылууда. Таблицада көрсөтүлгөндөй, 2016-жылы чакан жана орто ишканалар тарабынан экспорттолгон товарлардын көлөмү 48307,3 миң АКШ долларын түздү жана анын көлөмү 2012-жылга салыштырганда 72,9 пайызга өстү. Азыркы күндө облустун экспортко чыгара турган саналуу гана продукцияларынын ичинен басымдуу бөлүгүн төө буурчак түзөт. Маалыматтар көрсөткөндөй, 2015-жылы экспортко чыгарылган төө буурчактын жалпы суммасы 30969,0 миң АКШ долларын түздү [8].

Талас облусундагы чакан жана орто ишканалардын азыркы учурдагы өнүгүшүн жана келечектеги өнүгүү жолдорун талдоонун негизинде төмөнкүдөй жыйынтыктарды чыгарууга болот:

1. Талас облусунун чакан жана орто ишканаларынын азыркы учурдагы айылдык аймактардын экономикалык өнүгүүсүнө тийгизген таасири жетишерлик деңгээлде эместигин белгилөө менен бул маселени чечүүдө ар бир айыл аймагындагы жергиликтүү бийлик органдары тарабынан чакан жана орто ишканаларды өнүктүрүү боюнча тиешелүү иш чараларды жана атайын программаларды иштеп чыгуу керек деп эсептейбиз.

2. Талас облусундагы өндүрүлгөн төө буурчактын иштетилбеген түрдө чет өлкөлөргө экспорттолуп жаткандыгына байланыштуу облустагы чакан жана орто ишканаларга чет элдик инвестициялардын айыл чарба продукцияларын кайра иштетүү тармактарына, өзгөчө төө буурчакты кайра иштетүү тармагына тартуу маселеси азыркы учурдагы өтө маанилүү маселе катары кароо керек жана аны өкмөттүк деңгээлде колдоого алуу керек эсептейбиз.

3. Облустун масштабында чет элдик жана кыргыз-орус инвестициялык фондунан чакан жана орто ишкерликти өнүктүрүүгө инвестициялардын өтө эле аз тартылып жаткандыгын эске алуу менен облустун өнөр жай жана айыл чарба өндүрүшүн өнүктүрүүгө ишкерлер үчүн атайын бизнес долбоорлордун конкурстарын уюштуруу максатка ылайыктуу болот деп эсептейбиз.

Адабияттар:

1. Статистикалык жыйнак: Кыргыз Республикасындагы калктын жашоо деңгээли, жылдык басылмалар. - Бишкек, 2017. - 43-бет.
2. Статистикалык жыйнак: Кыргыз Республикасынын улуттук эсептери. 2011-2015-жж. Басылмалар. - Бишкек, 2017. - 169-бет.
3. Статистикалык жыйнак: Калктын жайгашуусу жана жумушсуздук, 2015-жылдагы үй чарбаларынын жана жумушчу күчтөрдүн бюджеттерин интегралданган изилдөөлөрдүн жыйынтыгы. Басылмалар. - Бишкек, 2017. - 168-бет.
4. Статистикалык жыйнак: Кыргыз Республикасындагы чакан жана орто ишкерлик 2012-2016-жж. Басылмалар. - Бишкек, 2017. - 25-26-беттер.
5. Статистикалык жыйнак: Кыргыз Республикасындагы чакан жана орто ишкерлик 2012-2016-жж. Басылмалар. - Бишкек, 2017. - 53, 99-бб.
6. Статистикалык жыйнак: Кыргыз Республикасындагы чакан жана орто ишкерлик. Басылмалар. - Бишкек, 2017. - 96, 99-бб.
7. Статистикалык жыйнак: Кыргыз Республикасындагы чакан жана орто ишкерлик 2012-2016-жж. Басылмалар. - Бишкек, 2017. - 53-бет.
8. Статистикалык жыйнак: Кыргыз Республикасынын тышкы соодасы, 2011-2015-жж. - Бишкек, 2017. - 126-бет.

Рецензент: к.э.н., доцент Алыбаев К.А.